

**SINT-MARIAKERK
KONINGINNEPLEIN**

Koninginneplein, Sint-Mariakerk, hoofdgevel (foto 2014).

Onderzoek en redactie: APEB asbl, 2013-2014.

Kerk in romaans-byzantijnse stijl, gebouwd tussen 1845 en 1888 volgens de plannen van architect Henri Désiré Louis Van Overstraeten, laureaat van de architectuurwedstrijd die de kerkfabriek in 1844 had uitgeschreven. Na zijn overlijden in 1849 werd de architect opgevolgd door zijn schoonvader, Louis Roelandt, en nadien door architect Gustave Hansotte. Vanaf 1853 werden erediensten gehouden in de kerk, maar ze werd pas op 14.10.1902 ingewijd.

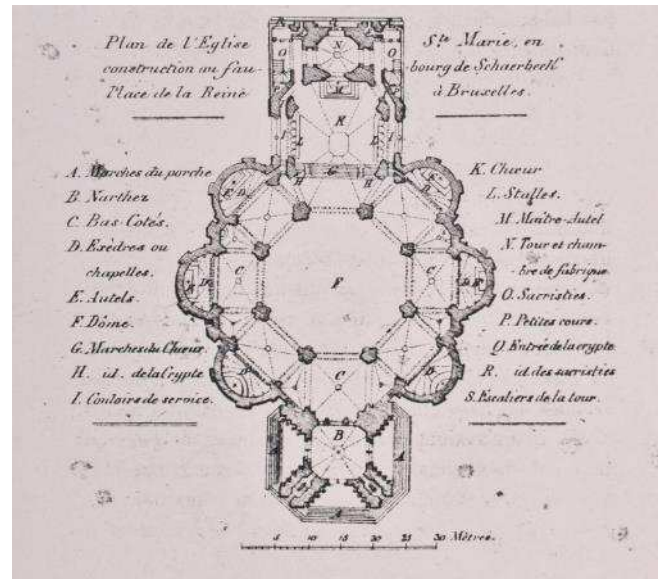
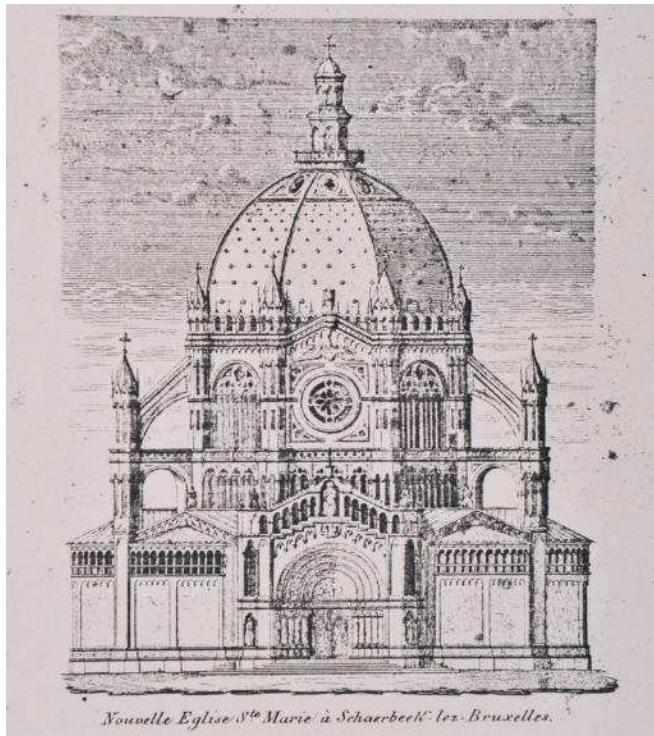
Geschiedenis

De aanleg van het buitenste deel van de Koningsstraat, die de Schaarbeeksepoort met het toekomstige Koninginneplein verbond, werd op 18.04.1828 verordend. In 1830 werd een ruimte op het plein voorbehouden voor de bouw van een kerk die de statige afsluiting van de Koningsstraat moest vormen. Bij K.B. van 11.11.1839 werd de residentiële wijk die rond dit plein ontstond tot een afzonderlijke parochie verheven en onder de bescherming geplaatst van Onze-Lieve-Vrouw-Tenhemelopneming. Hoewel deze nieuwe parochie op grondgebied Schaarbeek werd opgericht, was ze ook bestemd voor de inwoners van Sint-Joost-ten-Node. In 1840 werd in de *rue Saint-Servais* – de huidige oostzijde van het plein – een noodkapel opgericht n.o.v. architect Jean-Pierre Cluysenaer. Al snel werd dat gebouw echter te smal.

Op 11.07.1844 verwierf de kerkfabriek een terrein met een onregelmatige vorm in het midden van het plein voor de bouw van een monumentale kerk. Daartoe organiseerde ze een architectuurwedstrijd waaraan alle Belgische architecten deel konden nemen. Van de tien ontwerpen die in september 1844 waren ingediend, werd het ontwerp van de jonge architect Henri Désiré Louis Van Overstraeten geselecteerd. In een postuum verschenen boek uit 1850 beschrijft de architect zijn plannen en intenties¹. De plannen werden definitief goedgekeurd door de kerkfabriek op 14.01.1846, en nadien bij K.B. van 08.08.1847. De werken begonnen op 27.08.1846. Toen de jonge architect op 26.07.1849 aan cholera stierf, werd de leiding van de werken toevertrouwd aan Van Overstraetens schoonvader, Louis Roelandt. Hoewel de kerk nog niet klaar was, werden er al vanaf 15.08.1853 erediensten gehouden.

---

¹ De titel van het werk is *Architectonographie des temples chrétiens ou étude comparative et pratique des différents systèmes d'architecture applicables à la construction des églises, particulièrement en Belgique précédée d'une introduction sur l'architecture religieuse de l'Antiquité*.

↑ Sint-Mariakerk, oorspronkelijk grondplan (VAN OVERSTRAETEN, H. D. L., 1850, p. 182).

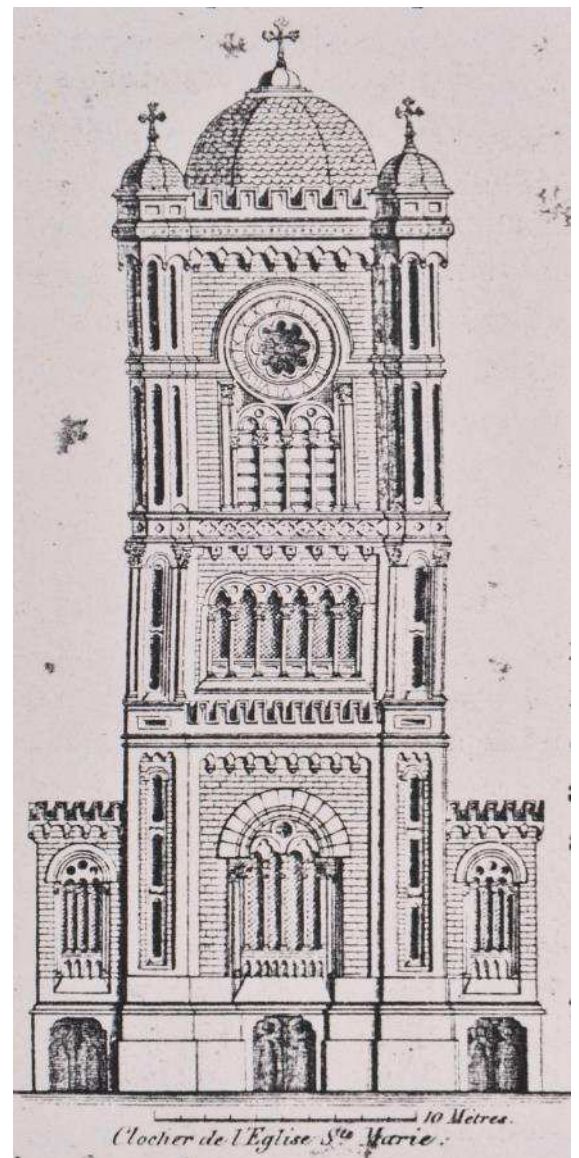
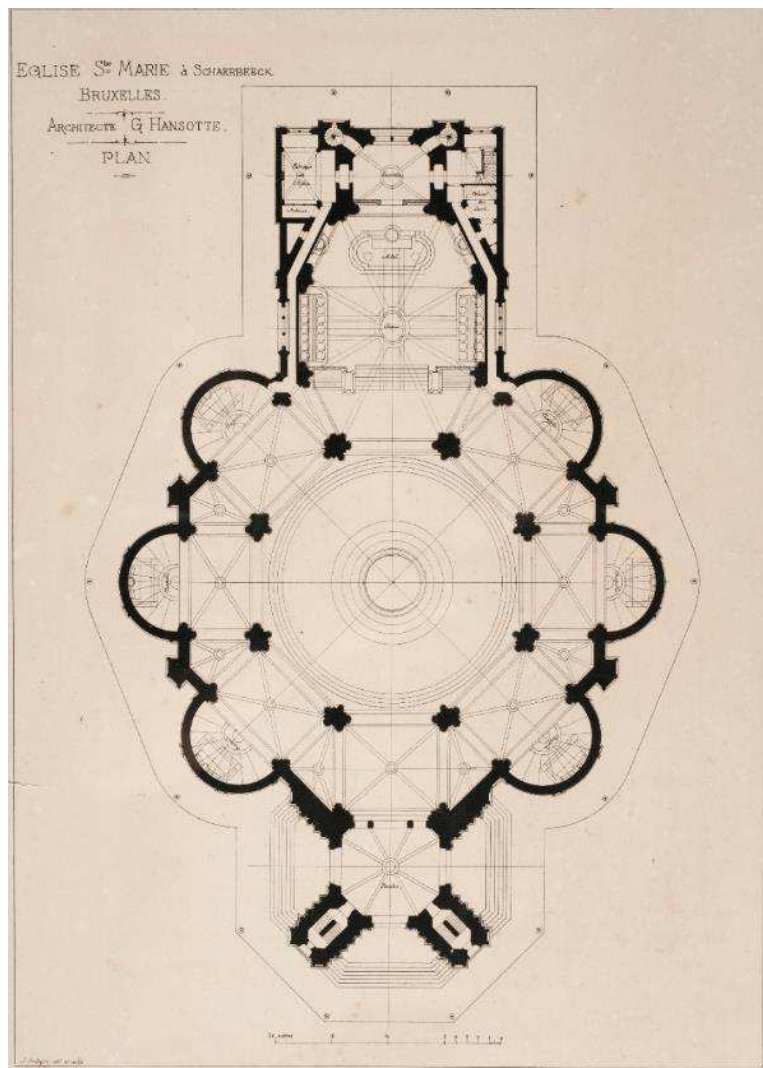
⊞ Sint-Mariakerk, hoofdgevel (VAN OVERSTRAETEN, H. D. L., 1850, p. 182).

Wegens geldgebrek moesten de werken herhaaldelijk stil worden gelegd. Naast diverse subsidies die opeenvolgend of gelijktijdig werden verleend door de regering, de provincie en de twee betrokken gemeenten – Schaarbeek en Sint-Joost-ten-Node – waren gedurende de volledige duur van de werken verscheidene intekeningen en andere publieke acties nodig om de fondsen te verwerven die nodig waren om de bouw van de kerk voort te zetten en te voltooien.

Na het overlijden van Louis Roelandt in 1864 werd architect Gustave Hansotte belast met de voortzetting en voltooiing van de bouw- en decoratiewerken van de kerk. In datzelfde jaar drukte het gemeentebestuur van Schaarbeek de wens uit om de huizen rond de kerk te slopen, om aldus het kerkgebouw beter tot zijn recht te laten komen. Bij K.B. van 23.11.1874 werd een rooilijn- en strooksgewijs onteigeningsplan goedgekeurd om de kerk vrij te maken.

In december 1867 werd Van Overstraetens plan gewijzigd door een nieuw ontwerp voor de voltooiing van het gebouw van architect Hansotte. In 1886 overleed Hansotte, en hij werd als werfleider opgevolgd door de architecten François Thomisse en Alexandre Struyven. De definitieve oplevering van de werken vond plaats op 11.01.1888. Toen begon een lange periode van binneninrichting, die nog voortduurde na de plechtige inwijding van de kerk op 14.10.1902.

Vanaf 1870 moesten, samen met de voltooiing van de buiten- en binnenwerken, dure herstellingswerken worden uitgevoerd om de gevolgen tegen te gaan van de waterinsijpeling veroorzaakt door de herhaalde onderbrekingen van de werken. Het gebouw werd officieel in 1908 afgewerkt, maar al vanaf 1909 worden restauratiewerken vermeld. De toestand verbeterde niet tussen de twee wereldoorlogen, en er werd gewag gemaakt van zware constructiefouten. Ondanks geregelde restauratiewerken duurde de aftakeling na de Tweede Wereldoorlog voort. Nadat in 1963 verscheidene stenen op de openbare weg waren gevallen, werd de bekroning van de toren tegen de koorafsluiting – een ontwerp van Gustave Hansotte – afgebroken. De kerk werd in 1965 gesloten.

↑ Sint-Mariakerk, klokkentoren getekend door Henri Désiré Louis Van Overstraeten (VAN OVERSTRAETEN, H. D. L., 1850, p. 186).

↖ Sint-Mariakerk, grondplan van architect Gustave Hansotte (*L'Emulation*, 1878, pl. 33).

Koninginneplein, Sint-Mariakerk (foto Ch. Bastin & J. Evrard © GOB).

In 1968 beslisten de gemeenten Schaarbeek en Sint-Joost-ten-Node gezamenlijk om restauratiewerken aan te vatten. De werken werden goedgekeurd bij K.B. van 01.10.1980 en begonnen officieel op 01.12.1982. Toen een brand op 09.08.1985 de koepel en de al gerestaureerde daken vernielde, werden de werken meteen stilgelegd. Na de februaristormen van 1990 werden de restauratiewerken in 1992 hervat en in 1994 voltooid. De kerk opende haar deuren opnieuw op 17.04.1996.

De bescherming als monument op 09.11.1976 maakte een einde aan een plan voor de sloop van het gebouw waarvan al sinds 1971 sprake was. De kerk en haar omgeving werden uiteindelijk als landschap beschermd bij K.B. van 03.10.1983.

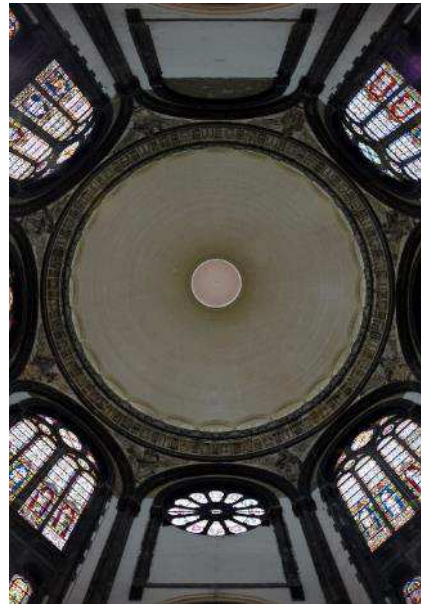
Beschrijving

Plan

De kerk is noord-noordoost georiënteerd in de asrichting van de Koningsstraat. Haar achthoekige schip wordt bekroond door een halfbolvormige koepel op pendentieven, met een tamboer opengewerkt met gekoppelde muuropeningen en een lichtkoepel. Rond het schip loopt een zijbeuk met dezelfde vorm, overwelfd door spitsbogen, met zes uitspringende apsiskapellen bekroond door een pseudospitsbooggewelf met negen uitwaaiende gewelfvlakken; dit gewelf rust op een colonnade rond evenveel vensters en mondt uit in een halfcirkelvormig glasraam. Vóór het schip bevindt zich een vierkant portaal onder afgeschuinde hoeken, met drie gelijke portalen met een trappenpartij en een rondbogige booglijst; de portiek wordt bekroond door een orgeltribune in een hoog volume van twee traveeën met kruisribgewelf dat gedeeltelijk over de zijbeuk ligt. Ertegenover ligt het verhoogde koor; het is gebouwd op een crypte en wordt overdekt door één achtdelig spitsbooggewelf op een rechte travee voor een driekantige

koorsluiting. Het koor wordt afgeboord door twee dienstgangen en geeft boven een lage wand achter het hoofdaltaar uit op een *chambre de fabrique* die is ingewerkt in een volume met sacristievertrekken en trappenhuisen en door een toren wordt bekroond. De crypte is toegankelijk via twee zijtrappen aan de toegang van het koor en, gelijkvloers, via een deur aan de straatkant achteraan; ze heeft een achthoekige plattegrond, met een zijbeuk en een driekantig koor. Ze wordt overwelfd door een korbbooggewelf op zuilen, met een centrale zuil.

↖ Zicht van het schip naar de tribune (foto 2014).

↖ Koepel (foto 2014).

↑ Zicht van het schip naar het koor (foto 2014).

← Pseudogewelf van een kapel (foto 2014).

↙ Rechte trap van de crypte (foto 2014).

↓ Crypte (foto 2014).

↖ Gewelf boven de sacristietrap (foto 2014).

↑ Plafond van de sacristie (foto 2014).

Binnenzijde

Het schip heeft twee bouwlagen en wordt aan elke zijde van de lengteas afgeboord door grote rondboogarcades met gebeeldhouwde zigzagmotieven, rustend op stenen pijlers gevormd door zuilen met een veelhoekige basis en een kapiteel versierd met bladmotieven en met de symbolen van de evangelisten; deze openingen worden hernomen – onder dezelfde rondboog of korbboog – tussen de traveeën van de zijbeuk, aan de ingang van de kapellen en op de muren van het koor. Twee hogere rondboogarcades in de lengteas geven uit op de tribune en het koor en worden hernomen tussen de twee traveeën van de ruimte waarin zich de tribune bevindt. Uit alle pijlers vertrekken halfzuilen waarop, boven een boogfries, een register van blinde, rondbogige arcades rust, met daarin een tweede korbboogvormige arcade. Zo worden de zijtraveeën bekrond door een triforium met een colonnade met knopkapitelen voor een register van bijpassende muuropeningen, en door het grote vensterwerk van een lichtbeuk. Op de centrale traveeën wordt de tweede bouwlaag ingenomen door een arcade die dezelfde vorm heeft als die van de aanpalende

arcades; de arcade aan de kant van de ingang is versierd met een roosvenster, de arcade boven de triomfboog is volledig blind, maar de achterzijde is versierd met een identiek roosvenster. De pendentieven zijn versierd met beeldhouwde engelen met open vleugels, de kroonlijst met palmetten en andere plantenmotieven. Aan de voet van de rondboogarcades waarin zich de gekoppelde muuropeningen van de tamboer bevinden, ligt een loopgang, met opengewerkte stenen borstwering, die aan de buitenzijde wordt hernomen, op de kroonlijst. De boogfries en het triforium van het schip lopen door op de gootmuren van de tribuneruimte en op de koormuren. De laterale arcades van het koor zijn versierd met een roosvenster op een drieledige arcatuur, een compositie die ook wordt toegepast aan de zijkanten van de *chambre de fabrique*. In de achterzijde daarvan is een grote blinde arcade uitgewerkt, en ze wordt overdekt door een afgeplatte koepel met pendentieven.

↙ Zicht van op de tribune naar de zijbeuk (foto 2014).

↓ Zicht naar de tribune (foto 2014).

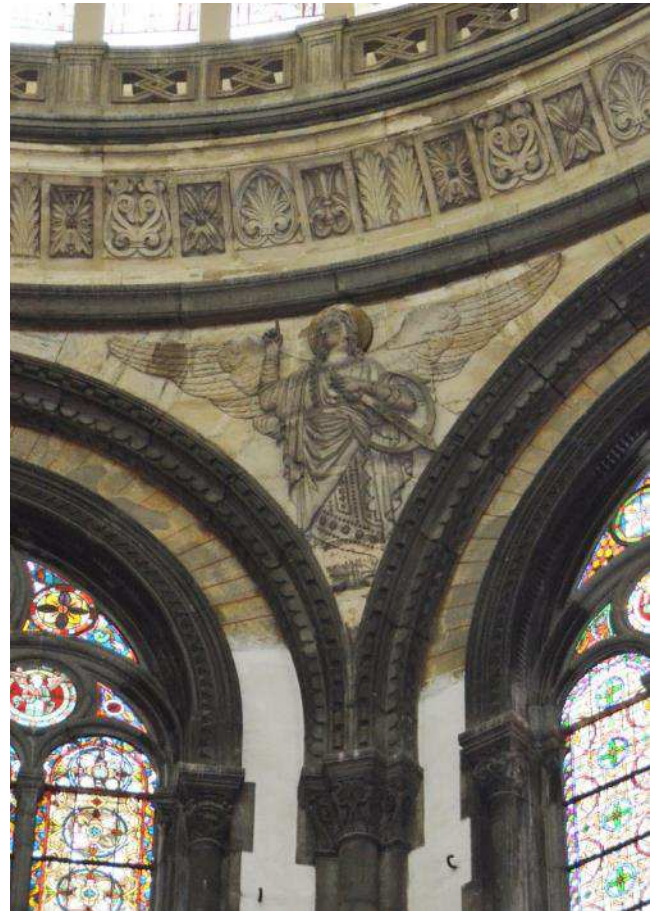

Zicht naar de zijbeuk (foto 2014).

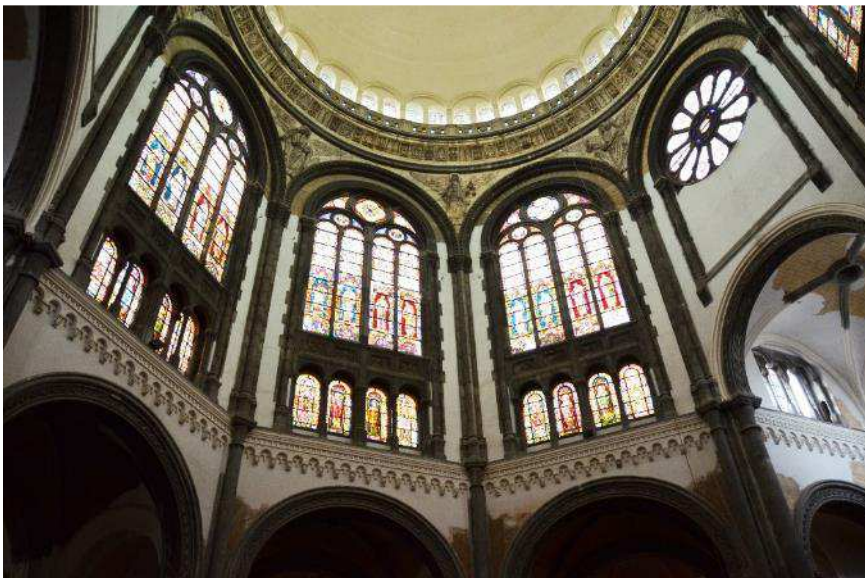

↖ Linkerzuil van de triomfoog (foto 2014).

↑ Pendentief van de koepel (foto 2014).

↖ Loopgang aan de kant van de tribune (foto 2014).

↑ Zicht naar de kooringang vanaf de zijbeuk (foto 2014).

← Vensterwerk van het koor en loopgang (foto 2014).

Buitenzijde

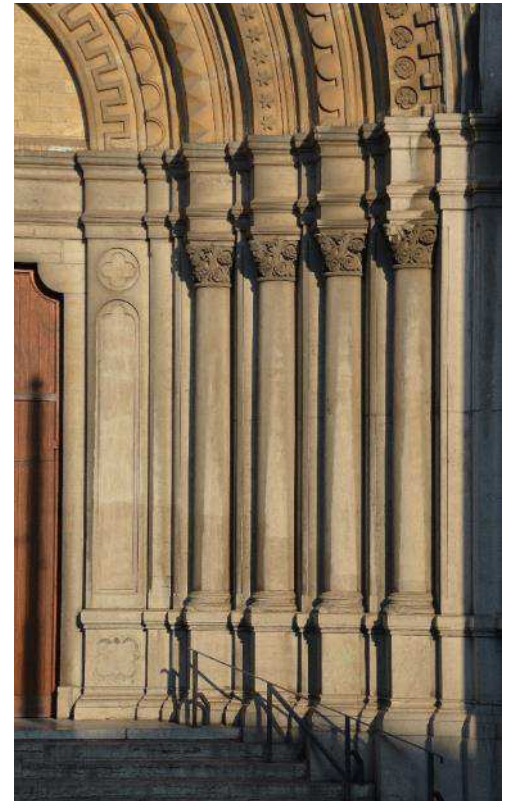
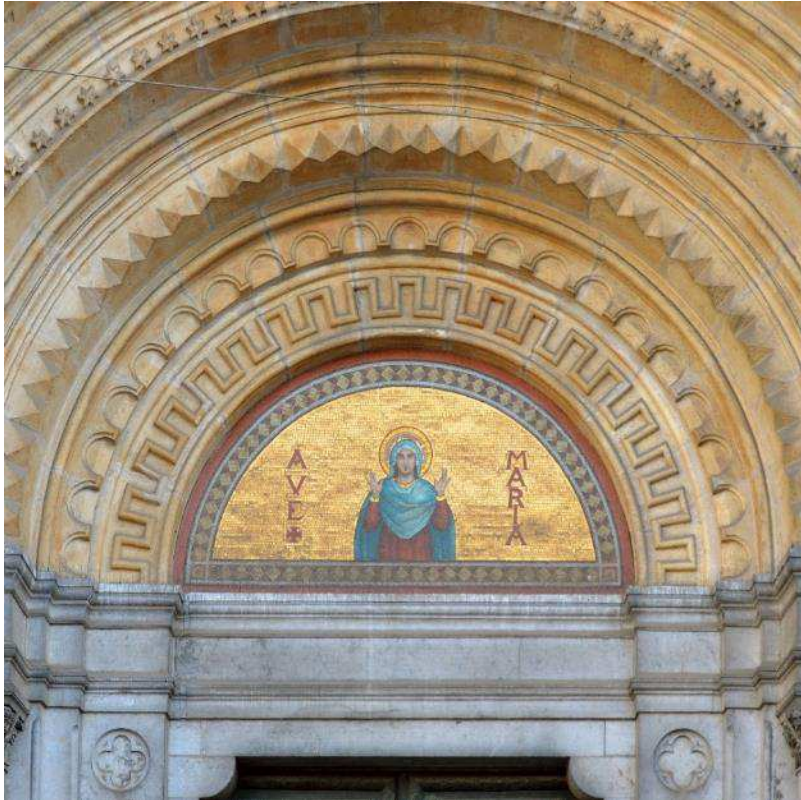
↑ Centrale deur (foto 2014).

← Zicht op de noordoostzijde vanaf de Paleizenstraat (foto 2014).

Het gebouw is opgetrokken in kalkzandsteen met architectonische elementen in hardsteen, onder koperen daken. Het is versierd met talrijke Lombardische banden, arcaturen, boogfriezen en zuiltjes met knopkapitelen of tektonische kapitelen en is opengewerkt met vensterwerk met zuilvormige monelen en met muuropeningen of arcades, sommige per drie, vier, zes of zelfs achttien gekoppeld, rondbogig of korfboogvormig. Het beeldhouwde decor wemelt van de cartouches of veellobbige claustra's, meanders en loofwerk, zaagtanden, tandfriezen, schijfmotieven, rozetten, schelpen, diamantkoppen, sterren en fleurons.

Het portaal wordt geflankeerd door hoekpilasters en heeft drie topgevels versierd met twee registers van klimmende boogfriezen; het frontaal wordt door een aedicula bekroond. In de portieken rusten de booggrondingen op een zuilenbundel met kapiteel versierd met bladwerk en met het hoofd van een profeet of de symbolen van de evangelisten. Het timpaan van de voorportiek is versierd met een mozaïek dat een adorante Maria tegen een vergulde achtergrond voorstelt. Boven het portaal bevindt zich een volume onder afgeplat zadeldak met daarin de tribune en één travee van de zijbeuk; vooraan verrijzen slanke achthoekige hoektorens versierd met arcaturen en bekroond door een stenen koepel.

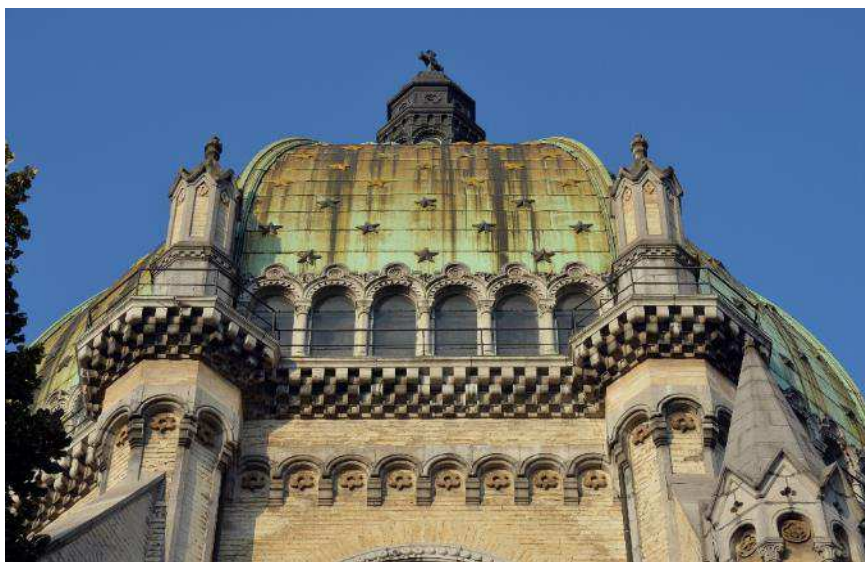

Het achthoekige schip wordt versterkt door zeszijdige hoeksteunberen bekroond door een pinakel boven een boogfries en een zware kroonlijst met tandfries. De steunberen worden versterkt door luchtbogen en, in de kappen, door grote arcades; ze rusten op luchtboogstoelen in de vorm van een torentje dat analoog is aan de vorige torentjes maar in een spits uitmondt. Een loopgang loopt langs het triforium en over de steunberen. De koepel van het schip wordt bekroond door een ellipsvormig achthoekig dak met een metalen gebinte met zware ribben, onder een dakbedekking versierd met vergulde sterren; boven de ring van een lichtkoepel wordt het dak op zijn beurt bekroond door een achthoekige daklantaarn die eveneens met koper is bekleed, eveneens onder een koepel.

↖ Timpaan van de centrale portiek (foto 2014).

↑ Zuilen van de oostportiek (foto 2014).

Oostzijde van de koepel (foto 2014).

De zes apsiskapellen springen uit tussen de stoelen van de luchtbogen en hun halfkegelvormige dak tekent zich af tegen de topgevels met zaagtanden en de zadeldaken van de traveeën van de zijbeuk. Een loopgang scheidt de vensterregisters van een rij arcades aan de buitenkant die dubbel zo talrijk zijn.

Aan elke zijde van het koor, drie traveeën waarvan de hoeken verstevigd worden door een van de luchtboogstoelen en een steunbeer. De traveeën worden bekroond door een topgevel met boogfries. Het dak heeft een originele structuur gevormd door een piramide met een veelhoekige basis en waarvan de zijden een zadeldak vormen.

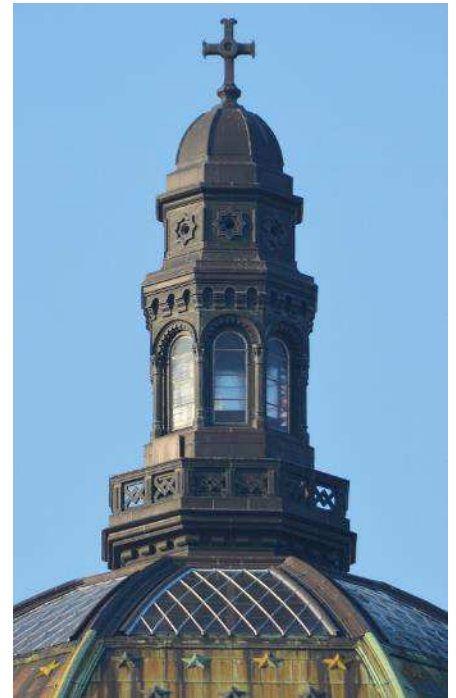
De vierkante toren heeft afgeschuinde hoeken verstevigd door vierkante en dan veelhoekige steunberen met korte spits; hij heeft vier bouwlagen, de laatste voorzien van galmgaten met galmborden en bekroond door kantelen voor een afgeplat dak.

Achter de kerk ligt een gazon afgeboord door een lage gietijzeren afsluiting versierd met palmetten, op een hardstenen sokkel.

Binneninrichting

Wandschilderingen, glas-in-loodramen en meubilair in neoromaanse stijl.

Bijna alle wanden zijn beschilderd: imitatie steenverband, arabesken, loofwerk en imitatie wandbespanning in de kapellen, polychrome architectonische elementen in het koor, met in het midden van het gewelf een Christus Pantocrator; de koepel van de *chambre de fabrique* is versierd met een Lam Gods tussen engelen.

↖ Loopgang van de eerste kapel links (foto 2014).

↑ Lantaarn van de koepel (foto 2014).

Het koor en de toren (foto 2014).

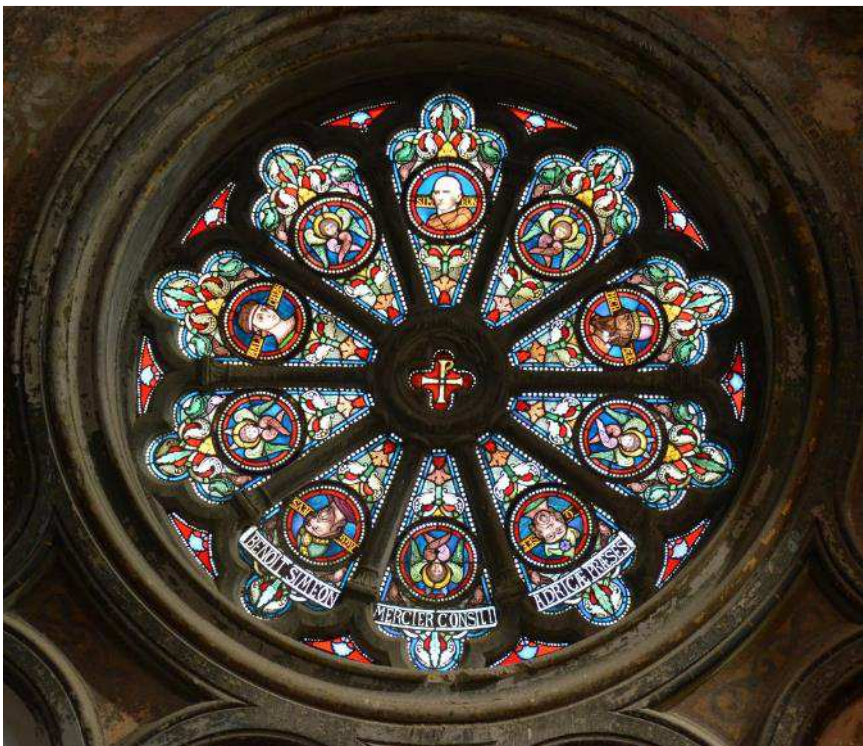

Eikenhouten deur van het centrale portaal bekleed met brons in 1909, met vierlobbige gehistorieerde panelen van beeldhouwer Van Tuyn, die ook de tamboer van het portaal ontwierp.

↖ Muurschildering in een kapel (foto 2014).

↑ Koepel van de *chambre de fabrique* (foto 2014).

Het daglicht valt de kerk bijna uitsluitend binnen via een indrukwekkend aantal glas-in-loodramen met middeleeuwse invloed, geplaatst tussen 1887 tot in de vroege 20e eeuw en uitgevoerd naar ontwerpen van Jean-Baptiste Capronnier en later François Comère en Jules-Adrien Capronnier. Naast nieuwtestamentische taferelen worden ook tal van de heiligen afgebeeld, vermengd met liturgische symbolen, profeten, de ouderlingen van de Apocalyps, Sibyllen, enz. Sommige glas-in-loodramen zijn dan weer louter versierd met een geometrisch decor, loofwerk of gestileerde bloemen.

Roosvenster van het koor (foto 2014).

Dit zijn de opmerkelijkste elementen van het meubilair:

Hoofdaltaar met retabel geïnspireerd op de romaanse Maaskunst, bekleed met koper, volgens de plannen van architect Gustave Hansotte en met beeldhouwwerken van M. Wilmotte zoon.

Hoofdaltaar (foto 2014).

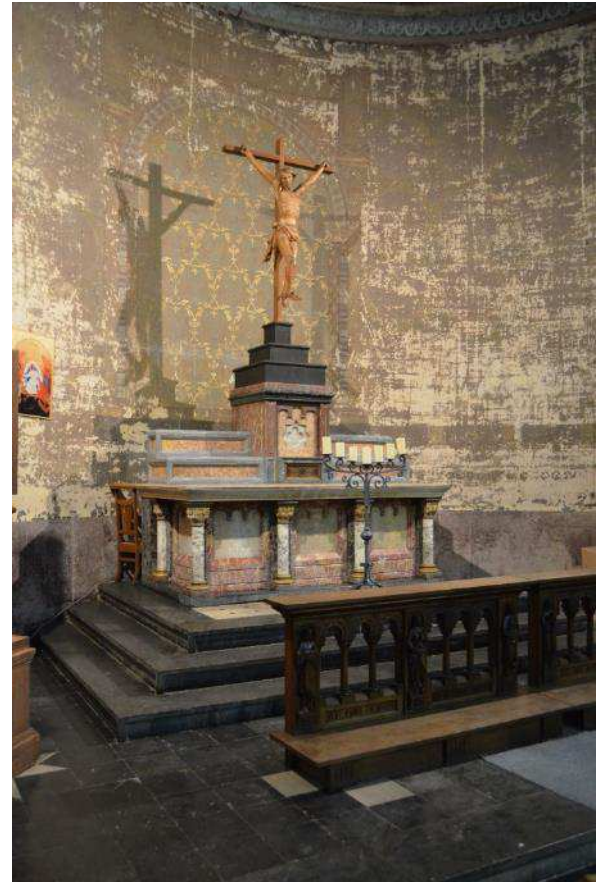
Altaar van de Sint-Jozefskapel in polychroom marmer.

Altaar van de Sint-Barbarakapel in zwart marmer en witsteen, door S. Maertelaere.

Altaar van de Sint-Barbarakapel (foto 2014).

Altaar van de Kapel van de Heilige Maagd, met retabel, gepolychromeerd, en communiebank, door J. Van Tuyn in 1905.

↖ Altaar van de Kapel van de Heilige Maagd (foto 2014).

↑ Altaar van het Heilig Sacrament (foto 2014).

Altaar van het Heilig Sacrament, in zwart, groen, geel en grijs marmer, en communiebank, door marmerwerker Tainsy in 1868.

Preekstoel, in graniet en Franse steen, door beeldhouwers De Maertelaere, vader en zoon in 1905, vrij geïnspireerd op die van de Dom van Pisa van Giovanni Pisano.

Eikenhouten koorstoelen, door J. Van Tuyn.

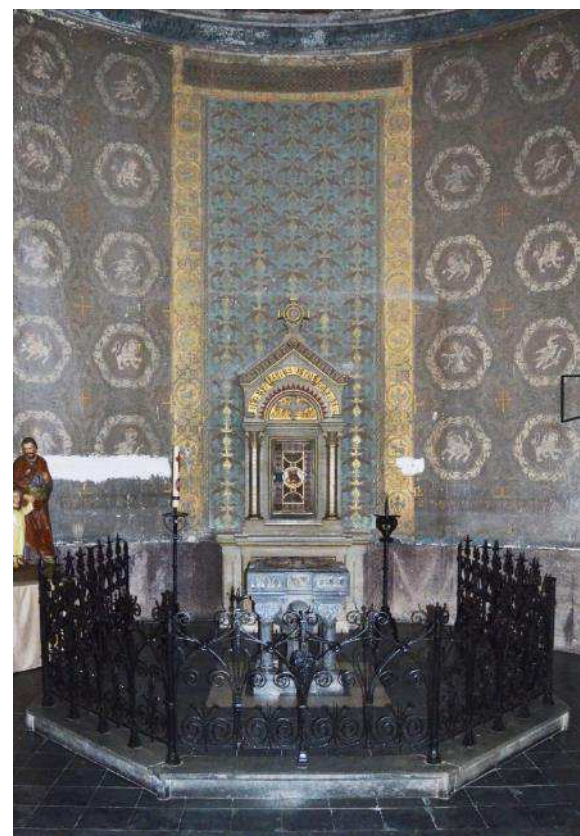
↖ Preekstoel (foto 2014).

↑ Linker koorstoel (foto 2014).

Eikenhouten biechtstoelen, door beeldhouwer Pierre Peeters in 1894.

Doopvonten, door beeldhouwer Thorelle in 1873, met smeedijzeren afsluiting uit 1874.

↖ Biechtstoel (foto 2014).

↑ Kapel van het baptisterium (foto 2014).

Kruisweg, door Hugo De Mont in 1868.

Orgels door Jean-Emile Kerkhoff met orgelkast van J. Van Tuyn, ingezegend in 1907.

Bibliografie

Archieven

GAS/*Bulletin communal de Schaerbeek*, 1861, pp. 145-147; 1874, pp. 331, 339; 1909, pp. 638, 639; 1910, pp. 475-476.
ACS/*Bulletin communal de Schaerbeek, Rapport sur la situation et l'administration des affaires van de gemeente pendant l'année 1864-1865*, p. 357.
Archief van de Kerkfabriek van de Sint-Mariakerk.

Publicaties en studies

COEKELBERGHS, D., *Répertoire photographique du mobilier des sanctuaires de Belgique. Province de Brabant. Canton de Schaerbeek I-II-III*, Ministerie van de Franse Cultuur – Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium, Brussel, 1979, p. 15.
GELDERS, M.-T., *Église royale Sainte-Marie Notre-Dame de l'Assomption. Chronique d'une construction*, vzw Fondation Église Sainte-Marie, Brussel, 2003.
VAN DEN HAUTE, R., *Schaerbeek – Notions d'histoire locale. L'église Sainte-Marie*, Imprimerie Vanden Acker, Brussel, s.d.
VAN OVERSTRAETEN, H. D. L., *Architectonographie des temples chrétiens ou étude comparative et pratique des différents systèmes d'architecture applicables à la construction des églises, particulièrement en Belgique précédée d'une introduction sur l'architecture religieuse de l'Antiquité*, Van Velsen - Van der Elst drukker-uitgever, Mechelen, 1850.

Tijdschrift

L'Emulation, 1878, pl. 33 tot 44.

Website

Orgel van de Sint-Mariakerk.
[<http://www.orgues.irisnet.be/nl/DetailOrgue/137/app.rvb>]